IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

ISLOM ME'MORCHILIGIDA GEOMETRIK BEZAKLAR VA ULARNING ESTETIK AHAMIYATI

Mamatqulova Fayyoza Komiljon qizi
Qarshi davlat universiteti
San'atshunoslik fakulteti
Arxitektura yo'nalishi 1-kurs talabasi
UDK: 72.033:7.012.6

Annotatsiya: Mazkur maqolada islom me'morchiligida geometrik bezaklarning shakllanishi, tarixiy rivojlanishi va ularning estetik hamda falsafiy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Geometrik naqshlarning matematik asoslari, simmetriya va ritm tamoyillari hamda ularning me'moriy kompozitsiyadagi funksional va dekorativ o'rni yoritiladi. Shuningdek, girih va arabesk kabi bezak tizimlarining Sharq me'morchilik an'analarida tutgan o'rni, ularning ramziy mazmuni va ma'naviy ifodasi ochib beriladi. Maqolada ushbu naqshlarning nafaqat bezak elementi, balki dunyoqarash va estetik tafakkurni ifodalovchi tizim sifatidagi ahamiyati ham asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: islom me'morchiligi, geometrik bezaklar, girih, arabesk, simmetriya, ritm, me'moriy kompozitsiya, estetik tafakkur, Sharq san'ati, naqsh tizimi, falsafiy ramz.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the formation, historical development, and aesthetic-philosophical significance of geometric ornaments in Islamic architecture. It examines the mathematical foundations of geometric patterns, principles of symmetry and rhythm, as well as their functional and decorative roles within architectural composition. The study also explores the role of girih and arabesque decorative systems in Eastern architectural traditions, emphasizing their symbolic meaning and spiritual expression. Furthermore, the article highlights that these patterns are not merely decorative elements but also represent a system reflecting worldview and aesthetic thinking.

Keywords: Islamic architecture, geometric ornaments, girih, arabesque, symmetry, rhythm, architectural composition, aesthetic thinking, Eastern art, pattern system, philosophical symbol, decorative structure.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ формирования, исторического развития и эстетико-философского значения геометрических орнаментов в исламской архитектуре. Рассматриваются математические основы геометрических узоров, принципы симметрии и ритма, а также их функциональная и декоративная роль в архитектурной композиции. Также исследуется значение декоративных систем гирих и арабеска в восточной архитектурной традиции, раскрывается их символический смысл и духовное содержание. Подчеркивается, что данные орнаменты являются не только декоративным элементом, но и системой, отражающей мировоззрение и эстетическое мышление.

Ключевые слова: исламская архитектура, геометрические орнаменты, гирих, арабеска, симметрия, ритм, архитектурная композиция, эстетическое мышление, восточное искусство, система узоров, философский символ, декоративная структура.

Islom me’morchiligi jahon sivilizatsiyasi tarixida o‘ziga xos estetik tizim va ma’naviy-falsafiy qarashlarni mujassam etgan eng yirik madaniy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. U faqatgina bino va inshootlar qurilishi bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatning diniy tasavvurlari, dunyoqarashi va estetik idealini ifodalovchi murakkab badiiy tizim sifatida shakllangan. Islom san’atida tasviriy cheklovlar mavjudligi sababli, me’morlar va hunarmandlar bezak san’atining eng mukammal shakllaridan biri bo‘lgan geometrik naqshlarga alohida e’tibor qaratganlar [1].

Geometrik bezaklar islom me’morchiligida faqat dekorativ element sifatida emas, balki chuqur ramziy va falsafiy mazmunga ega tizim sifatida rivojlangan. Ular orqali cheksizlik, ilohiy tartib, kosmik muvozanat va birlik g‘oyalari ifodalangan. Ayniqsa, takrorlanuvchi geometrik shakllar va simmetrik kompozitsiyalar insonni tafakkurga, ruhiy mushohadaga undovchi vizual tizim sifatida talqin qilinadi. Bu esa islom san’atini nafaqat estetik, balki intellektual va ma’naviy jihatdan ham boyitgan [2].

Markaziy Osiyo hududi, xususan O‘zbekiston islom me’morchiligining eng rivojlangan markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda shakllangan me’moriy maktab geometrik bezaklarning eng yuqori darajada rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlardagi me’moriy yodgorliklarda girih, arabesk va murakkab geometrik kompozitsiyalar mukammal uyg‘unlikda qo‘llanilgan. Bu naqshlar nafaqat inshootlarni bezash, balki ularning me’moriy kompozitsiyasini to‘ldirish va ma’naviy mazmunini kuchaytirishga xizmat qilgan [3].

Geometrik bezaklarning shakllanishi matematik fanlar, xususan geometriya va nisbatlar nazariyasi bilan bevosita bog‘liqdir. Islom me’morlari va ustalari murakkab geometrik tuzilmalarni yaratishda aniq hisob-kitob va simmetriya qonuniyatlariga tayanganlar. Natijada kvadrat, aylana, ko‘pburchak va yulduzsimon shakllardan iborat mukammal kompozitsiyalar yuzaga kelgan. Bu esa islom me’morchiligida san’at va ilmning uzviy bog‘liqligini yaqqol namoyon etadi.

Shu jihatdan qaraganda, islom me’morchiligidagi geometrik bezaklarni o‘rganish nafaqat san’atshunoslik, balki matematika, falsafa va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada aynan geometrik bezaklarning tarixiy shakllanishi, estetik xususiyatlari va ularning me’moriy tizimdagi o‘rni ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Islom me’morchiligida geometrik bezaklar tizimi asrlar davomida shakllanib, nafaqat dekorativ san’at, balki murakkab intellektual va falsafiy tizim darajasiga ko‘tarilgan. Ushbu bezaklar islom dunyosining turli hududlarida, ayniqsa Markaziy Osiyo, Eron, Anadolu va Arab mamlakatlarida o‘ziga xos uslubiy rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tgan. Geometrik naqshlarning asosiy xususiyati ularning simmetriya, takrorlanish va proporsiya qonuniyatlariga asoslanishidir. Bu tamoyillar orqali vizual uyg‘unlik va cheksizlik g‘oyasi ifodalanadi [1].

Geometrik bezaklar islom san’atida tasviriy cheklovlar natijasida alohida ahamiyat kasb etgan. Inson yoki jonli mavjudotlarni tasvirlash cheklangani sababli, ustalar abstrakt shakllar orqali estetik ifoda vositalarini rivojlantirdilar. Natijada murakkab yulduzsimon shakllar, ko‘pburchaklar va kesishuvchi chiziqlardan iborat kompozitsiyalar shakllandi. Bu naqshlar nafaqat ko‘zni quvontiradi, balki insonni tafakkurga undovchi ramziy tizim sifatida ham talqin qilinadi [2].

Girih naqshlari islom me’morchiligining eng murakkab geometrik tizimlaridan biri hisoblanadi. Ular o‘zaro bog‘langan chiziqlar va ko‘pburchaklardan tashkil topgan bo‘lib, qat’iy matematik qonuniyatlarga asoslanadi. Girih naqshlarida 5, 6, 8, 10 va 12 burchakli shakllar keng qo‘llanilib, ular orqali murakkab panjaraviy kompozitsiyalar yaratiladi. Bunday naqshlar Samarqand va Isfahon me’moriy yodgorliklarida yuqori darajada rivojlanganini ko‘rish mumkin [3].

Arabesk bezak tizimi esa o‘simliksimon elementlar va geometrik shakllarning uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan. Bu uslubda ritmik takrorlanish va uzluksiz harakat g‘oyasi

ustuvor hisoblanadi. Arabesk naqshlar devor, gumbaz va interyer bezaklarida qo‘llanilib, inshootlarga dinamik va jonli ko‘rinish beradi. Shu bilan birga, ular cheksizlik va ilohiy tartib g‘oyasini estetik shaklda ifodalaydi [4].

Geometrik bezaklarning estetik ahamiyati ularning vizual go‘zalligidan tashqari, chuqur ma’naviy mazmunida ham namoyon bo‘ladi. Islom falsafasiga ko‘ra, takrorlanuvchi naqshlar koinotdagi tartib va ilohiy birlikni ifodalaydi. Har bir geometrik element bir butun tizimning qismi sifatida qaralib, ularning uyg‘unligi orqali mukammallik g‘oyasi aks ettiriladi. Bu esa islom san’atida estetika va metafizikaning uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi [5].

Markaziy Osiyo me’morchiligida geometrik bezaklar ayniqsa yuqori darajada rivojlangan. Samarqanddagi Registon majmuasi, Buxorodagi Poi-Kalon ansambli va Xivadagi Ichan qal’a yodgorliklarida murakkab geometrik naqshlar me’moriy kompozitsiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu obidalarda ranglar uyg‘unligi, koshinkorlik va geometrik aniqlik yuqori darajada mujassam etilgan bo‘lib, bu hudud me’moriy maktabining o‘ziga xosligini ko‘rsatadi [6].

Geometrik bezaklar nafaqat tarixiy yodgorliklarda, balki zamonaviy dizayn va arxitekturada ham keng qo‘llanilmoqda. Hozirgi kunda islom geometrik naqshlari interyer dizayni, grafika va raqamli san’atda ilhom manbai sifatida ishlatilmoqda. Kompyuter grafikasi va algoritmik dizayn sohalarida ushbu naqshlar murakkab matematik modellar asosida qayta yaratilmoqda [7].

Shuningdek, geometrik bezaklarni yaratishda qo‘llanilgan matematik yondashuvlar zamonaviy fanlar, xususan geometriya, algoritmlar nazariyasi va fraktal tizimlar bilan hamohangdir. Bu esa islom me’morchiligining faqat tarixiy emas, balki ilmiy jihatdan ham dolzarbligini ko‘rsatadi. Geometrik naqshlar orqali shakl va tartib o‘rtasidagi muvozanat ilmiy asosda ifodalanadi [8].

Umuman olganda, islom me’morchiligidagi geometrik bezaklar murakkab estetik tizim bo‘lib, u san’at, matematika va falsafaning uzviy birlashmasini ifodalaydi. Ular nafaqat me’moriy inshootlarni bezash, balki inson tafakkurini boyitish va ma’naviy qadriyatlarni aks ettirish vazifasini ham bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, islom me’morchiligidagi geometrik bezaklar nafaqat dekorativ element, balki chuqur falsafiy, ma’naviy va ilmiy mazmunga ega murakkab estetik tizim sifatida shakllangan. Ular orqali islom dunyoqarashida muhim o‘rin tutgan cheksizlik, ilohiy tartib, muvozanat va birlik g‘oyalari vizual shaklda ifoda etiladi. Geometrik naqshlarning asosida yotgan simmetriya va matematik aniqlik ularni oddiy bezakdan ko‘ra yuqori darajadagi intellektual san’at namunasi sifatida namoyon etadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, girih va arabesk kabi bezak tizimlari islom me’morchiligida nafaqat estetik go‘zallikni ta’minlaydi, balki me’moriy kompozitsiyaning tarkibiy qismi sifatida binolarning umumiy g‘oyaviy mazmunini ham boyitadi. Ushbu naqshlar orqali yaratilgan ritm va takrorlanish inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, tafakkur va estetik idrokni rivojlantiradi.

Shuningdek, geometrik bezaklarning zamonaviy arxitektura va dizaynda qayta qo‘llanilishi ularning universal ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bugungi kunda ushbu naqshlar nafaqat tarixiy yodgorliklarda, balki zamonaviy binolar, interyer dizayni va raqamli san’atda ham keng qo‘llanilmoqda. Bu esa islom me’morchiligi an’analarining davomiyligini va ularning global madaniy merosdagi o‘rnini yanada mustahkamlaydi.

Umuman olganda, geometrik bezaklar islom me’morchiligida san’at, matematika va falsafa uyg‘unligining yorqin ifodasi bo‘lib, ular insoniyat estetik tafakkurining yuksak darajasini aks ettiradi. Kelajakda ushbu merosni chuqur o‘rganish va zamonaviy me’morchilikda samarali qo‘llash ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Critchlow K. *Islamic Patterns: An Analytical and Cosmological Approach*. — London: Thames & Hudson, 1983.
2. Necipoğlu G. *The Topkapi Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture*. — California: Getty Center, 1995.
3. Blair S., Bloom J. *Islamic Arts and Architecture*. — New Haven: Yale University Press, 1995.
4. Marks R. *Geometry and Art in the Islamic World*. — London, 2004.
5. Burckhardt T. *Art of Islam: Language and Meaning*. — World of Islam Festival Trust, 1976.
6. Pugachenkova G. *Arxitektura Sredney Azii*. — Moskva: Stroyizdat, 1979.
7. Abas S. J., Salman A. S. *Geometric Ornament in Islamic Architecture*. — Springer, 1995.
8. O‘zbekiston me’moriy yodgorliklari bo‘yicha ilmiy to‘plamlar va UNESCO World Heritage Centre materiallari.